

В этой статье авторы теоретически обосновали сущность и особенности развития гиперактивных детей. Проанализировав научные психолого-педагогические подходы, авторы статьи разработали рекомендации относительно педагогизации современных родителей, воспитывающих гиперактивного ребенка.

Ключевые слова: педагогизация семьи, гиперактивный ребенок, особенности развития гиперактивного ребенка.

In this publication the authors theoretically studies the nature and characteristics of hyperactive children developed a practical psychological and pedagogical problem and recommendations for modern parents pedagogisation where growing child with ADHD syndrome.

Key words: recommendations for modern parents, hyperactive children, ADHD syndrome.

Даценко Т. О., аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка

ФЕНОМЕН ДИТЯЧОГО СТРАХУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті здійснено аналіз різних підходів та узагальнено напрацювання вчених з проблематики дитячих страхів, висвітлено психологічний аспект феномену дитячого страху.

Ключові слова: емоція, страх, психіка, діти дошкільного віку.

Постановка проблеми та її актуальність. Страх є базовою емоцією людини. Дорослим і дітям властиво боятися темряви, деяких тварин, певних природних явищ тощо. Природна і головна функція страху — захищати людину. За даними З. Фрейда, А. Адлера, А. Фрейд О. Захарова, М. Осоріної та інших авторів, перші природні страхи виникають у дитини у 2—3 роки. На думку представників психодинамічного напрямку в психології, активовані страхом механізми захисту передаються людині у спадок. Завдяки цим механізмам дитина здатна уникати ситуацій, які кваліфікуються її мозком як небезпечні, тобто такі, що становлять загрозу життю, здоров'ю, комфортному самопочуттю тощо.

Нині проблема дитячих страхів залишається актуальною, незважаючи на значний доробок науковців (В. Гарбузов, О. Захаров, М. Осоріна, А. Прихожан та ін). Сучасна дитина змушена долати нові види страхів, які спричинені фільмами з елементами жахів, агресії

та насильства, персонажами комп'ютерних ігор, повідомленнями про вбивства та терористичні акти в засобах масової інформації (О. Петрунько) тощо. Відтак проблема переживання та успішного «проживання» страхів дітей потребує глибокого, детального, комплексного дослідження.

У психологічній науці проблематика дитячого страху має не таку давню історію. Докладне вивчення феномену страху в дошкільному віці проводилося в рамках психоаналізу. Так, З. Фрейд називає проблему страху «умовним пунктом, в якому сходяться найрізноманітніші та найважливіші питання», і «таємницею, вирішення якої повинно пролити яскраве світло на все наше духовне життя». Він робить висновок про те, що дитина розвивається, її незалежність від матері зростає, і тут виникають умови для посилення почуття кастрації (все ж тяжко буває розлучитися з улюбленою іграшкою). Страх кастрації трансформується у страх перед совістю, що переходить у соціальний страх. Останній етап «еволюції» страху — страх смерті. З. Фрейд підкреслює, що низка страхів, які є природними в дитячому віці, виглядають дещо неприродними у підлітковому або зрілому віці. Страхи маленьких дітей перед самотністю, темрявою та сторонніми людьми він вважає нормальними і мінущими [6].

Згодом психоаналітичний підхід у дослідженні дитячих страхів продовжила А. Фрейд. Одним із базових уявлень для неї була ідея про те, що у віці 6–7 років відбуваються серйозні зміни специфіки страхів. Маленькі діти поведуться зі своїми інстинктивними імпульсами так, щоб не порушувати заборони своїх батьків. «Я» маленької дитини, як і «Я» дорослого, бореться з інстинктами недобровільно, його захист спонукається не власними почуттями. «Я» бачить в інстинктах загрозу, і його захист від них умотивований страхом перед зовнішнім світом, тобто об'єктивною тривогою. Згідно з А. Фрейд, існуюча раніше об'єктивна тривога (страх, що має своє джерело у зовнішньому світі) вже не впливає на психіку дитини старшого дошкільного віку, і перше місце посідає тривога «Над-Я» (страх перед силою інстинктів), джерелом якої є свідомість, і вона виявляється у почутті провини [5].

На теренах вітчизняної психології вивчення страхів у дітей проводилося у рамках концепції неврозів і невротичного розвитку особистості. У цьому випадку автори не створювали власні цілісні концепції дитячого страху, а вносили низку суттєвих зауважень, пов'язаних зі специфікою дитячого страху.

Так, В. Гарбузов, аналізуючи специфіку дитячих страхів, зазначає, що за всіма страхами дитини стоїть неусвідомлюваний або усвідомлю-

ваний страх смерті. Він зазначає, що у період переходу дошкільника в молодший шкільний вік малюк досягає свою безпорадність і складність навколишнього світу, з цього віку він починає задумуватися про смерть. Виникають запитання: «А я не помру?», «А ти, мамо, не помреш?» Страх смерті — природний для людини. Цей страх — корінь усіх страхів. Дитина може боятися Бабу-Ягу, Вовка і незнайому людину, боятися багатьох об'єктів, мати багато різноманітних страхів, але за цим усім стоїть одне — страх смерті [1].

Згідно з О. Захаровим, емоція «страх» у дитячому віці є основною рушійною силою розвитку (у т. ч. і невротичного) особистості. Хвилювання, занепокоєння, яке відчуває жінка під час вагітності, є першим «досвідом» хвилювання у дитини, яке спричиняє відповідну рухову реакцію плода (це фіксується за допомогою спеціальних приладів). При емоційному стресі жінки під час вагітності новонароджені відрізняються підвищеним нервовим збудженням і більш високим м'язовим тонусом: немовля здригається при найменшому шумі, гучному голосі, сповиванні та яскравому світлі.

Хвилювання, яке переживає дитина в 7–8 місяців життя, можна визначити як вихідні стани тривоги та страху. Тривога в 7 місяців — це занепокоєння у відповідь на переривання контакту з матір'ю, відсутність підтримки. При цьому виникає почуття самотності, що породжує очікування повернення матері (або близької людини), яке може в несприятливих умовах закріпитися у життєвому досвіді, стати моделлю чи прообразом стану тривоги. Остання, у свою чергу, мотивує розвиток соціальних за своїм походженням страхів відчуження, неприйняття, невизнання і нерозуміння. Страх сторонніх, незнайомих, чужих дорослих у 8 місяців — це прояв власного страху як стану афекту у відповідь на конкретну для дитини загрозу ззовні. Емоційно-загострене неприйняття відмінних від матері та страшних для дитини дорослих трансформується у подальшому в загрозові образи жорстоких, бездушних і підступних казкових героїв. Усі вони здатні відібрати життя, завдати шкоди, каліцтва, що становить різкий контраст з матір'ю, яка дає життя, любов, розуміння і підтримку.

Типовими віковими страхами, на думку О. Захарова, у дітей обох статей 1–3 років життя є: страх темряви, самотності, лікарів, уколів, несподіваних різких звуків, страх покарання і тварин. Дошкільному віку відповідають інстинктивні страхи, які виступають, головним чином, у вигляді тріади «темрява—самотність—замкнутий простір».

У старшому дошкільному віці та молодшому шкільному віці (5–7 років) відбувається усвідомлення дітьми смерті як припинення життя. За бурхливим емоційним сплеском йде «заспокоєння», коли ди-

тина припиняє задавати «лякаючі» дорослих запитання про смерть і фантазувати з приводу цього. Проте, як зазначає О. Захаров, «покінчити» зі страхом смерті остаточно неможливо, адже він трансформується в страх смерті батьків. Однак соціальна реальність призводить до того, що в цьому віці на першому плані постає страх бути «не тим», не відповідати вимогам, які ставляться до дитини. Цей страх, як правило, проявляється в особливо важливих для дитини ситуаціях (відповідь біля дошки, контрольна робота і т. д.) [2].

Страхи посідають особливе місце в життєвому досвіді дитини, яка починає освоювати навколишній світ і своє місце в ньому. На думку О. Петрунько, «діти потребують емоцій і відчуттів (у тому числі й неприємних) значно більше за дорослих» [3, 328]. Так, вони часто самі викликають у себе емоцію страху, наприклад, переповідаючи страшні історії, що підтверджує існування у них потреби в її переживанні (О. Захаров, М. Осоріна та ін.).

Страх має важливе значення для розвитку дитини, є важливою ланкою у регулюванні її поведінки, якщо виконує саме свої функції. Так, Ю. Щербатих виділяє такі основні функції страху: 1) мобілізаційну (мобілізує сили людини для активної діяльності, які необхідні в критичних ситуаціях); 2) попереджувальну (допомагає краще запам'ятовувати небезпечні та неприємні події); 3) стратегічну (має місце, коли інформації недостатньо, щоб прийняти всебічно продумане рішення, страх диктує стратегію поведінки) [7].

Особливе місце в розвитку дитячої психіки можна відвести фільмам і телебаченню, адже сучасна дитина, хочемо ми цього чи ні, потрапляє під їх вплив. Найактуальнішим виглядає питання про можливі наслідки сприймання дітьми телевізійної інформації, яка містить насильство й чинить на психіку та поведінку глядачів виключно деструктивний вплив.

Так, О. Петрунько вважає, що найбільш небезпечними для дитячої психіки є «фільми, в яких “страшний” персонаж, що уособлює джерело зла, схожий на людину; якщо він здатний діяти не лише у вигаданому світі, але й у реальному житті, серед людей; якщо від нього неможливо врятуватися і його неможливо перемогти; якщо він з'являється без попередження і в будь-який час; якщо він чинить зло всім без розбору, незрозуміло чому, навіть коли не порушено жодних правил, домовленостей та заборон; якщо він завдає збитків не стільки фізичній, скільки духовній сутності людини; якщо він завдає своїм жертвам тривалих мук і страждань; якщо може перетворювати своїх жертв на істоту, подібну до себе; якщо здатний перевтілюватися в добре знайому людину і чинити зло від її імені тощо. Також негативно впливають на психічний стан ди-

тини загибель позитивного героя та відсутність у фільмі “хорошого” кінця, коли добрі сили одержують справедливую перемогу над злими» [4, 1–6].

Не складно помітити дитячий страх, якщо дитина виявляє його у поведінці, відчувається напруженою, виявляє хвилювання, всіляко уникає джерела загрози або відверто говорить, що їй страшно. Проте існують і так звані «німі» страхи, наявність яких діти часто заперечують при опитуванні, але їх інтуїтивно відчувають батьки. До цих страхів, у першу чергу, слід віднести страхи несподіваних звуків, тварин, чужих людей, а в молодших школярів — страх поганої оцінки, страх запізнитися до школи тощо. До «невидимих» страхів, яких не вказують батьки, але визнають діти, належать: страх покарання, крові, війни, стихійних лих, смерті батьків, страх відкритого простору [2].

Необхідно зазначити, що за певних умов дитина може не впоратися з якимось віковим страхом, і тоді він може набути для неї деструктивного, патологічного значення. Патологічний страх вносить істотний дискомфорт у психологічне самопочуття дитини і погіршує якість її життя: обмежує спілкування, гальмує розвиток особистості та її соціальну адаптацію і, зрештою, призводить до численних психологічних і психосоматичних дисфункцій і розладів (В. Гарбузов та ін.). Відтак страхи можуть стати сильними та стійкими, тривожити дитину при відсутності потенційної загрози й заважати нормальному виконанню фізичних, соціальних та інтелектуальних функцій, можуть стати фактором порушень розвитку особистості в онтогенезі.

Висновки. Здійснивши аналіз поглядів різних науковців на особливості дитячих страхів, ми виділили два підходи, які відображають дещо різні точки зору на єдиний феномен. Представники психоаналітичного підходу звертають увагу на внутрішню психічну діяльність, інші дослідники — соціально-психологічні аспекти існування дитини.

Страх є базовою емоцією, яка необхідна для становлення та нормального функціонування психіки.

Більшість дитячих страхів має природний і тимчасовий характер, а їх зміст обумовлений віковими особливостями дитини.

Страх, з одного боку, оберігає дитину від необміркованих і ризикованих вчинків, а з іншого — здатний поглинати життєву і творчу енергію дитини, слугувати причиною невпевненості і підвищеної тривожності, гальмувати розвиток особистості.

Важливе завдання дорослих — допомогти дітям, які не здатні самотужки впоратися з власними страхами, конструктивно їх переживати і успішно подолати.

ДЖЕРЕЛА

1. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или Как вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье / Под ред. Э. Коваленко. — СПб. : АО «Сфера», 1994. — 158 с.
2. Захаров А. Дневные и ночные страхи у детей. Серия «Психология ребенка» / А. И. Захаров. — СПб. : Издательство «СОЮЗ», 2000. — 448 с.
3. Петрунько О. Діти і медіа : соціалізація в агресивному медіасередовищі / О. В. Петрунько : монографія / О. В. Петрунько. — 2-ге вид. — Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. — 480 с.
4. Петрунько О. Фреді Крюгер і всі, всі, всі... Про вплив фільмів жахів на психіку дитини // Шкільний світ. — № 2 (322). — 2006. — С. 1–6.
5. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / Пер. с англ. — М. : Педагогика, 1993. — 144 с.
6. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / Современный гуманитарный ун-т / В. Помогайбин (ред.), В. Гавришук (сост.). — М. : Издательство СГУ, 2000. — 669 с.
7. Щербатых Ю. Психология страха. Популярная энциклопедия : энциклопедия / Ю. В. Щербатых. — М. : Эксмо-Пресс, 2005. — 512 с.

В статье проведен анализ различных подходов и обобщены наработки ученых по проблематике детских страхов, освещен психологический аспект феномена детского страха.

Ключевые слова: эмоция, страх, психика, дети дошкольного возраста.

The article analyzes the different approaches and summarizes scientists' achievements on issues of children's fears, revealed the psychological aspect of the phenomenon of children's fear.

Key words: emotion, fear, mind, pre-school children.